

VELKOFORMÁTOVÉ ARCHIVÁLIE JAKO OPOMÍJENÉ KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Jiří DROZDA, Kristýna KALOUSKOVÁ, Šárka STEINOVÁ

Large-format archives as a neglected cultural heritage

Abstract: Large-format archival materials, not only maps but also plans, schematics, drawings, or extensive genealogical charts and “family trees”, remain hidden in the treasure trove of our archives and historical collections. Because of their size, they represent a difficult to access category of historical documents which, due to their difficult handling and space requirements, are not or often cannot be made available to scholars, researchers or the interested general public. This paper represents the first part of the research that was carried out within the project “Large-format archival materials with limited public access as neglected cultural heritage”, (DH23P03OVV045) funded by the Ministry of Culture of the Czech Republic within the programme and support of applied research and experimental development of national and cultural identity for the years 2023 – 2030 (NAKI III). The first part of the research focused on the categorization of large-format archival materials (dimensions from 2 × 2 m to 6 × 4 m, with and without mouldings), which due to their characteristics cannot be used in basic and applied research, and thus their narrative and artistic value may be unfairly neglected. Technical, personnel and spatial possibilities of memory institutions usually do not allow to manipulate them fully, therefore their professional processing and use in applied research has not been possible so far. Therefore, the main objective was to obtain an overview of the formats and numbers of these archival materials in the fonds and collections of memory institutions. This paper will present the results of this extensive survey (140 institutions were contacted in total) as well as our intentions for the future of this project.

Keywords: large-format archival materials, large-format maps, archives, memory institutions, map collections

Úvod

Velké formáty zaujímají v rámci archivních materiálů zvláštní postavení. Není to dáno ani tak jejich obsahem, jako spíše jejich formátem, jak už naznačuje samotný termín. Vzhledem k jejich velikosti tak existují specifické požadavky nejen na jejich uložení a použití, ale také v možnostech jejich zpřístupnění veřejnosti. Pojem „velký formát“ není přesně definován a v užším smyslu se jedná o objekty převážně většího než foliového formátu (největší formát, který vzniká jedním přeložením archu papíru, foliový formát má obvykle výšku 380 mm).

Problému zpřístupňování archivních a sbírkových fondů kartografických děl se v České republice (ČR) doposud nikdo systematicky nevěnoval. Velkoformátovým mapám se částečně věnoval projekt Temap (tj. Technologie pro zpřístupnění mapových sbírek ČR, 2011). Věnoval se však pouze vytvoření metodik a softwarových nástrojů pro zpracování, ochranu a on-line zpřístupnění mapových sbírek podle mezinárodních knihovnických katalogizačních pravidel (*Aplikace pro správu a zpřístupnění kartografických dokumentů*, 2024). Opomíjí tak řadu subjektů, které se

Ing. Jiří DROZDA, Ph.D., Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i., Ústecký 98, CZ250 66 Zdiby, Česká republika, e-mail: jiri.drozda@vugtk.cz; Mgr. Kristýna KALOUSKOVÁ, Státní oblastní archiv Praha, Archivní 4/2257, CZ149 00 Praha 4, Česká republika, e-mail: kristyna.kalouskova@soapraha.cz; ThDr. Šárka STEINOVÁ, Th.D., Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i., Ústecký 98, CZ250 66 Zdiby, Česká republika, e-mail: sarkasteinova@seznam.cz

těmito pravidly neřídí a v praxi používají jiná pravidla a postupy. Projekt zároveň nevěnoval pozornost jiným typům dokumentů a jejich zpřístupnění.

V zahraničí se podobná problematika řeší při zpracování velkých formátů různých objektů či předmětů. Například během zpřístupňování starých map v rámci „Distributed Digital State Libraries“ (Verteilten Digitalen Landesbibliothek) ve fotografické dílně Herzog August Library společně se státními knihovnami v Oldenburgu a Hannoveru¹. K zpřístupňování velkých obrazových děl se připojilo také amsterdamské Rijksmuseum, které informovalo veřejnost o zpracování a zpřístupnění Rembrandtovy „Noční hlídky“ (363 × 437 cm). Německá knihovna Gottfried Wilhelm Leibniz Library vlastní četné historické mapy natolik velké, že je bylo nutné digitalizovat pouze po jednotlivých snímcích. Kvůli svým rozměrům musely být některé mapy fotografovány rovněž pouze po částech.

Na užitečnost digitálních archivních sbírek pro historický výzkum upozornila studie Sinn a Soares (2014). Z ní vyplývá, že digitální sbírky jsou důležitým zdrojovým materiálem. Mnoho historiků upřednostňuje dokumenty v jejich analogové podobě, přestože se preference začaly měnit a stále častěji se využívá digitálních formátů. Otázce, jak zpřístupnit původní analogové a digitalizované archivy se věnuje několik prací například Zeman a Kusendová (2015), ale se zaměřením na velkoformátové archiválie se například zabývá studie Jaillanta (2022). Jedním z výsledků jeho studie je skutečnost, že naprostá většina digitálních dat uchovávaných v paměťových institucích je nepřístupná z důvodu soukromoprávních omezení, kvůli autorským právům nebo technickým problémům. V české literatuře se dosud neobjevily relevantní články a studie věnující se tématu velkoformátových archiválií.

1. Projekt Velkoformátové archiválie

Tématem digitalizace a zpřístupnění velkoformátových archiválií se rozhodly metodicky zabývat Výzkumný ústav geodetický a kartografický, v. v. i. ve Zdíbech (VÚGTK) společně se Státním oblastním archivem (SOA) v Praze, jakožto řešitelé výzkumného projektu s názvem „*Velkoformátové archiválie s omezeným přístupem pro veřejnost jako opomíjené kulturní dědictví*“ (DH23P03OVV045) z Programu NAKI III, vypsaného Ministerstvem kultury ČR. V rámci projektu se řešitelé zabývají problematikou uchovávání, restaurování, digitalizace a zpřístupňování velkoformátových archiválií, které jsou pro své fyzické parametry obtížně manipulovatelné a zpravidla nemohou být předkládány veřejnosti. Hlavním cílem je na vybraném vzorku archiválií realizovat ověřenou technologii pro metodický postup nejhodnější prezentace tohoto obtížně předkladatelného movitého kulturního dědictví.

První část projektu byla věnována stanovení definice „velkoformátové archiválie“. Za takovou archiválii je považována ta, **kteřá má alespoň jeden rozměr větší než 2 m**. Pro účely projektu byly vyloučeny všechny trojrozměrné předměty, zvukové a filmové archiválie, jakož i všechny archivní digitální záznamy.

2. Dotazníkový průzkum

V rámci uvedeného projektu byl od června do září roku 2023 podniknut dotazníkový průzkum. Cílem bylo zjistit, zda a případně kolik velkoformátových archiválií je uchováváno v paměťových institucích. Dílčími zjišťovanými údaji byly rozměry těchto archiválií, jejich nosič (materiál) a technika zhotovení. K bližší charakteristice sloužilo zařazení do jedné ze stanovených typologických kategorií, definovaných z hlediska jejich obsahu. Získané údaje z průzkumu posloužily k vytvoření analýzy, jak dotazované instituce tyto archiválie využívají (zda předkládají) a zda je v jejich silách je digitalizovat (nebo jsou-li už digitalizované), či nikoliv. S ohledem na budoucí aplikovatelnost výsledků výzkumu zejména v archivním prostředí, byla pozornost zaměřena především na instituce typu archivy a muzea.

2.1 Metodologie

Dotazníkový průzkum byl uskutečněn formou e-mailového rozeslání, pro tento účel vytvořených speciálních dotazníkových formulářů s předdefinovanými rubrikami pro zapisování zjiště-

¹ Blíže: <https://www.hab.de/erschliessung-und-digitalisierung-von-alkarten-im-rahmen-der-verteilten-digitalen-landesbibliothek/>

ných údajů. Oslovenými subjekty byly archivy v rámci české sítě státních archivů, některé specializované archivy, univerzitní archivy, archivy územně samosprávných celků i některé soukromé archivy. Z muzejních institucí byla oslovena vybraná státní a regionální muzea, přičemž bylo cíleno především na muzea působící na území Prahy a středních Čech. Celkem bylo osloveno 66 subjektů (140 po zahrnutí i jednotlivých detašovaných okresních pracovišť SOA).

Pro potřeby průzkumu byly stanoveny čtyři základní typologické skupiny archiválií (mapa/plán/stavební dokumentace, technický výkres/rodokmen, tabulka/graf, jiné). Jejich stanovení se řídilo výchozí typologií, s jakými typy velkoformátových archiválií se lze v paměťových institucích nejčastěji setkat. Z hlediska velikosti byly za velkoformátové archiválie stanoveny takové, které mají alespoň jeden vlastní rozměr větší než 2 m. U každé výše zmíněné kategorie archiválií byly v nabídce dotazníku čtyři možné rozměry (2 m až 3 m, 3 m až 4 m, 4 m až 5 m a větší rozměr než 5 m). Ke každému rozměru tak respondent vepsal příslušný počet odpovídajících archiválií, které daná instituce uchovává. Dalším sledovaným parametrem byl nosič (materiál dané archiválie). V této kategorii bylo na výběr z možností *papír, papír podlepený plátnem* nebo *jiné*. V souvislosti s tím byla zjišťována rovněž technika provedení (*tisk, perokresba, jiné*). Podstatným sledovaným údajem byla „skenovatelnost“, tj. zda je v možnostech dotčeného respondenta uvedené archiválie naskenovat či nafotografovat (digitalizovat). V případě, že to není možné, zajímalo nás, zda je problémem právě velký rozměr archiválie, nebo její špatný fyzický stav (případně kombinace obojího). Tyto informace pomohou posoudit, jak jsou na tom jednotlivé archivy a muzea s technickými možnostmi digitalizace velkorozměrových archiválií a co je pro ně v tomto ohledu větší překážkou. Poslední sledovanou rubrikou byla přístupnost. Respondenti uváděli, zda jsou archiválie veřejnosti *bez omezení přístupné*, zda existují *reprodukce* (které se předkládají místo originálu), nebo jsou archiválie *přístupné s omezením* (originál přístupný za určitého režimu), nebo zda jsou zcela *nepřístupné*. Výsledky v této kategorii ukázaly, jaké jsou možnosti zpřístupňování v jednotlivých institucích a jak k této problematice přistupují a zda případně disponují předkladatelnými digitalizáty. Vyhrazená část dotazníku byla věnována poznámkám k uvedeným údajům. Právě v této části (jakož i v samotných emailových odpovědích) měli respondenti možnost podat doplňující informace k uvedeným archiváliím, např. jejich přesné rozměry, podrobnější charakteristiku a jakého archivního fondu či sbírky jsou součástí.

2.2 Časový harmonogram

Dotazníky počaly být rozesílány vybraným subjektům emailovou poštou během měsíce června roku 2023² poté, co byla stanovena struktura formulářů. Sběr údajů následně probíhal zejména v červenci, někteří respondenti zasílali odpovědi též v měsících srpnu a září. Během měsíce října pak probíhalo statistické vyhodnocování získaných dat.

2.3 Limity průzkumu

Uvedený dotazníkový průzkum výrazně pomohl nastinit stav uchování velkoformátových archiválií v archivech a muzeích a do jisté míry potvrdil předpoklady vycházející z praxe řešitelů (zejména SOA v Praze). Díky poznámkové části ve formuláři dotazníků a výraznější ochotě některých respondentů, poskytl tento průzkum prostřednictvím odpovědí nové a pro projekt cenné informace. Ačkoliv se podařilo shromáždit poměrně vysoký počet dotazníků s vyplněnými údaji, průzkum odhalil též některé limity takového přístupu, které se nutně promítají do výsledků šetření a mohou výsledky průzkumu částečně zkreslovat.

Limity byly v tomto případě dány v první řadě stanoveným časovým rámcem, který byl vyhrazen pro rozeslání dotazníků a následný sběr odpovědí. Termín pro odevzdání formulářů byl respondentům stanoven v závislosti na termínu jejich oslovení, vždy však takovým způsobem, aby měli alespoň jeden kalendářní měsíc na vyhovění našemu požadavku. Jak se ukázalo, v časovém horizontu přibližně jednoho až dvou měsíců neměli respondenti, zpravidla z důvodů pracovního vytížení nebo velkého množství archiválií, které měli zkontrolovat, obvykle dostatek času na shromáždění potřebných údajů³. Bylo to dáno v neposlední řadě aktuálními personálními mož-

² Počátek řešení projektu Velkoformátové archiválie s omezeným přístupem pro veřejnost jako opomíjené kulturní dědictví“ (DH23P03OVV045) z Programu NAKI III je 1. 3. 2023.

³ V úvahu musíme vzít také letní období, v němž nejčastěji probíhají dovolené a personální kapacita institucí je tím poznamenána.

nostmi v jednotlivých institucích, které nedovolily, aby se průzkumu věnoval dostatečný počet pracovníků. V mnoha případech to byl doslova boj s časem, zejména u správců archivních fondů a sbírek. Jako druhý a závažnější limit se ukázala neuspořádanost, respektive nezpracovanost archivních souborů a v té souvislosti chybějící podrobná evidence v podobě inventářů, katalogů, inventárních soupisů nebo manipulačních seznamů. Nutno dodat, že se jednalo o případ valné části oslovených archivů. V takovém případě přistupovali respondenti k průzkumu tím způsobem, že do dotazníku zaznamenali údaje o archiváliích, o nichž měli dostatečný přehled (případně je měli přímo v evidenci). O zbývající části (někdy uvedli i konkrétní archivní soubory) vyjádřili pouze hrubý odhad, jelikož nebylo v daném časovém horizontu možné všechny vytipované archivní soubory fyzicky zkontrolovat. Přispěl k tomu také způsob uložení velkoformátových archiválií v depozitářích některých archivů (např. více kusů dohromady srolovaných map a plánů v tubusech), který kvůli přístupu a nepřehlednosti znemožňuje přesná zjištění. Nezanedbatelným limitem se v tomto ohledu ukázaly také rozměry těchto archiválií (obr. 1) a jejich fyzický stav, který lze označit za víceméně neuspokojivý. Nebyly ojedinělé případy, kdy právě velmi špatný fyzický stav nedovolil manipulaci s archiváliemi a tím neumožnil ani jejich průzkum. Nezřídka tak byla v rámci jedné instituce zachycena pouze určitá část sledovaného typu archiválií, což poněkud zkresluje výsledky šetření, především pokud jde o celkové množství uložených velkoformátových archiválií. Výsledky se tak opírají pouze o zjištěné údaje a s ohledem na výše uvedené skutečnosti si nekladou nárok na úplnost. Při jakémkoliv druhu veřejného průzkumu je navíc třeba počítat s podílem respondentů, kteří na výzvu nezareagují a žádná data neposkytnou. Ke zkreslování výsledků může dojít zejména při vyhodnocování údajů za jednotlivé SOA, neboť mají dislokovaná pracoviště v podobě okresních archivů, z nichž každé bylo námi osloveno zvlášť, a ne vždy s úspěchem. V některých případech se naopak sešlo hned několik odpovědí z jednoho pracoviště, v rámci konkrétního archivu, což naopak výzkum posílilo.

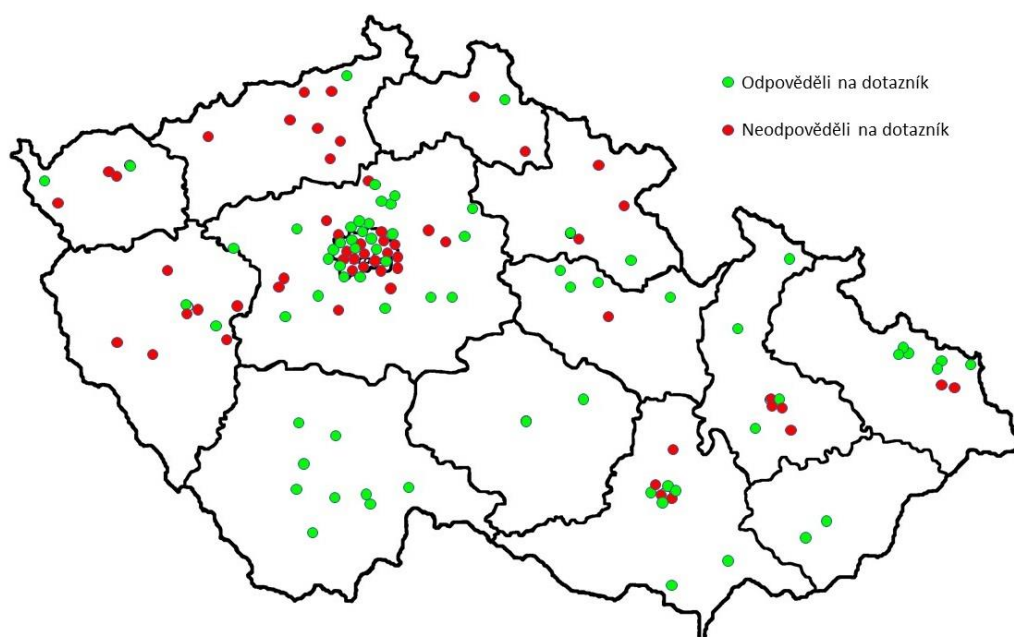

Obr. 1 Manipulace s velkoformátovou mapou SOA Praha (foto autoři článku)

3. Dotazníkový průzkum

3.1 Počet oslovených subjektů a získaných odpovědí

Prostřednictvím rozeslaných dotazníků bylo osloveno celkem **140** institucí (počítáno včetně okresních archivů, poboček a oddělení)⁴ (obr. 2). V převážné většině se jednalo o SOA a jejich pobočky. Mimo to bylo osloveno 13 muzeí, 7 univerzitních archivů a několik dalších specializovaných archivů. Z dotázaných subjektů odpovědělo **76** (54 % respondentů)⁵.

Obr. 2 Oslovené subjekty v krajích České republiky

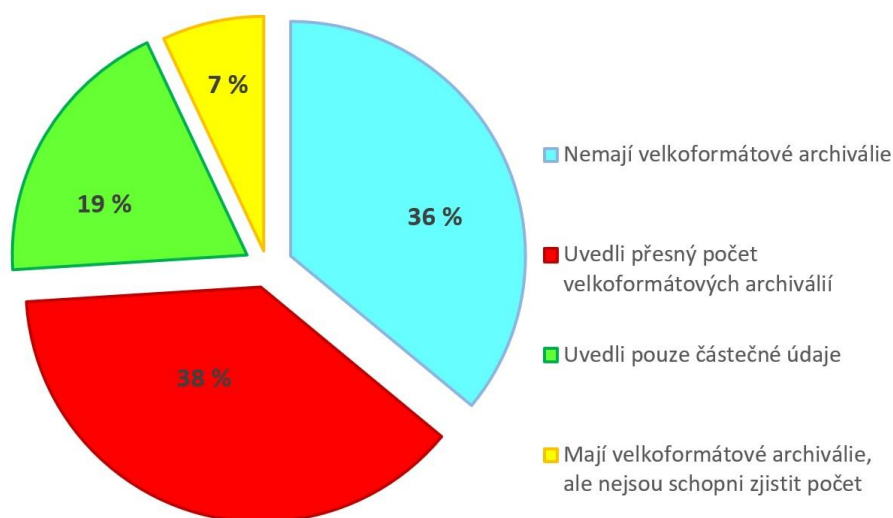
Do výsledku byly započítány nejen zasláné vyplněné dotazníky, ale i emailové odpovědi bez dotazníku včetně negativních odpovědí („nemají žádné velkoformátové archiválie“). Vyplněných dotazníků se sešlo celkem 47.

Oproti původnímu předpokladu o malé návratnosti dotazníků a celkové odezvě se ukázalo, že na výzvu zareagovala mírná nadpoloviční většina oslovených subjektů (54 %). Odpovědi respondentů byly rozmanité. Potěšující skutečností je, že velké procento odpovědí (38 %) obsahovalo vyplněný dotazníkový formulář s alespoň částečnými údaji, které mohly subjekty k tématu v dané chvíli poskytnout. Úplné údaje o počtu a stavu velkoformátových archiválií mohly dodat většinou instituce, jež disponují spíše malým množstvím těchto archiválií (v jednotkách kusů). Rovněž velké procento (36 %) odpovědí obsahovalo prosté negativní konstatování, že se v dané instituci žádné velkoformátové archiválie dle zadaných parametrů nenacházejí (obr. 3). Pro průzkum se jedná o cennou informaci, která nám ukazuje, že většina subjektů (které odpověděly), menší či větší množství velkoformátových archiválií vlastní a uchovává. Nezanedbatelná část odpovědí (19 %) přicházela s dodatkem, že uvedené údaje se týkají pouze evidovaných či dohledaných archiválií.

⁴ Zastřešujících subjektů by bylo v přepočtu 66.

⁵ V přepočtu podle zastřešujících subjektů 31.

Nejčastěji vzhledem k nezpracovanosti souborů, špatnému fyzickému stavu archiválií nebo jejich většímu množství nebylo možné podat úplné informace, údaje tudíž nejsou kompletní. Určité procento (7 %) odpovědí vyjádřilo skutečnost, že velkoformátové archiválie mají, ovšem z výše uvedených důvodů (časových i personálních) nejsou schopni uvést ani množstevní odhad, natož jejich bližší charakteristiku⁶.

Obr. 3 Odpovědi respondentů – „vlastnictví velkoformátových archiválií“

3.2 Četnost uchovávaných velkoformátových archiválií

Jak již bylo uvedeno, odpovědi na počet uchovávaných archiválií neudávají přesné počty, a to z toho důvodu, že část pracovišť jejich počet pouze odhadovala. Pro řešitele projektu byl velkým překvapením Archiv společnosti Škoda auto, a.s. (obr. 4), a to nejen uchovávaným množstvím archiválií, ale i jejich rozmanitostí (od výkresové dokumentace, přes mapy a plány závodu až po reklamní plakáty).

Získané údaje z dotazníkového šetření potvrdily, že převážná část archiválií se nachází v síti státních archivů. Přesto však nejvyšší množství zaznamenal soukromý Archiv společnosti Škoda Auto, a.s. Rozsáhlé množství zde uložených archiválií (zejména různé technické výkresy, plány) se pohybuje hrubým odhadem v řádech statisíců s neurčeným, pravděpodobně vysokým počtem velkoformátových archiválií. Z hlediska počtu archiválií (do jisté míry i jejich obsahu) se jedná o speciální případ mezi archivy. Podstatně méně velkoformátových archiválií (mezi archivy však rovněž úctyhodné číslo) vykazaly Ústřední archiv zeměměřictví a katastru (305 ks) a specializovaný Archiv DIAMO (302 ks). Zbytek v žebříčku prvních deseti institucí (tab. 1) tvoří především SOA, v jednom případě Národní archiv a Národní filmový archiv se specifickým typem uchovávaných archiválií. Je třeba podotknout, že ve většině případů se v rámci uvedených údajů nejedná o přesné počty, ale o kvalifikované odhady pracovníků dotčených archivů. Údaje také poněkud zkreslují chybějící data od některých archivů nebo jejich oddělení (skutečné pořadí může být proto jiné). Sestavený žebříček se tak opírá pouze o konkrétní data získaná z vyplněných dotazníků.

⁶ V některých případech respondenti alespoň uvedli konkrétní archivní soubory, které tyto archiválie obsahují.

Obr. 4 Návštěva Archivu společnosti Škoda auto, a.s. (foto autoři článku)

Tab. 1 Žebříček prvních deseti subjektů dle množství uchovávaných velkoformátových archiválií

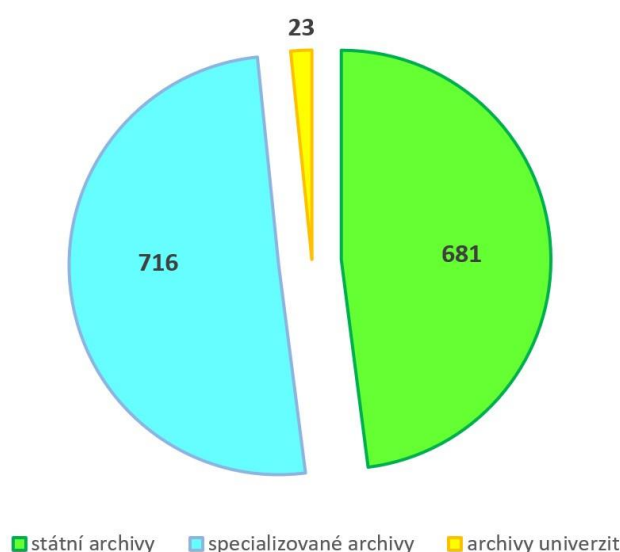
Pořadí	Název subjektu	Počet uložených kusů
1.	Archiv společnosti Škoda Auto, a.s.	750 000 ⁷
2.	Ústřední archiv zeměměřičtví a katastru	305 ⁸
3.	Archiv DIAMO	302
4.	Moravský zemský archiv v Brně	233
5.	SOA Praha	143
6.	SOA v Třeboň	140
7.	Národní filmový archiv	91
8.	Zemský archiv v Opavě	53
9.	Národní archiv	50
10.	SOA Hradec Králové	36

⁷ Jedná se o hrubý odhad celkového počtu spravovaných archiválií v tomto archivu, z nichž blíže neurčené množství tvoří velkoformátové archiválie, odhadem v řádech tisíců.

⁸ Uvedl rovněž velmi hrubý odhad kvůli nezpracovanosti Sbírký nástěnných map.

3.3 Zastoupení velkoformátových archiválií v jednotlivých typech archivů

Z poskytnutých údajů vyplývá, že drtivá většina evidovaných archiválií se nachází v péči archivů. Pouze velmi malý zlomek uchovávají muzejní instituce. Avšak vzhledem k minimální návratnosti dotazníků ze strany oslovených muzeí, nelze v tomto ohledu dělat jednoznačné závěry. Počet velkoformátových archiválií by mohl být díky muzejním sbírkám nejrůznějšího charakteru patrně mnohem vyšší. Co se týká archivů, nejvíce (podle údajů z dotazníků) disponují velkoformátovými archiváliemi specializované archivy. Velký podíl na tom mají Archiv DÍAMO a Ústřední archiv zeměměřičství a katastru. O trochu méně mají v tomto srovnání státní archivy a nejméně univerzitní archivy⁹. Mezi respondenty jediný soukromý (podnikový) archiv, který zareagoval na průzkum, je se svými tisíci kusy archiválií zvláštním případem a není kvůli možnostem technického zakreslení zahrnut do grafu (obr. 5).

Obr. 5 Početní zastoupení velkoformátových archiválií v jednotlivých typech archivů

3.4 Početní zastoupení velkoformátových archiválií dle jejich typologie

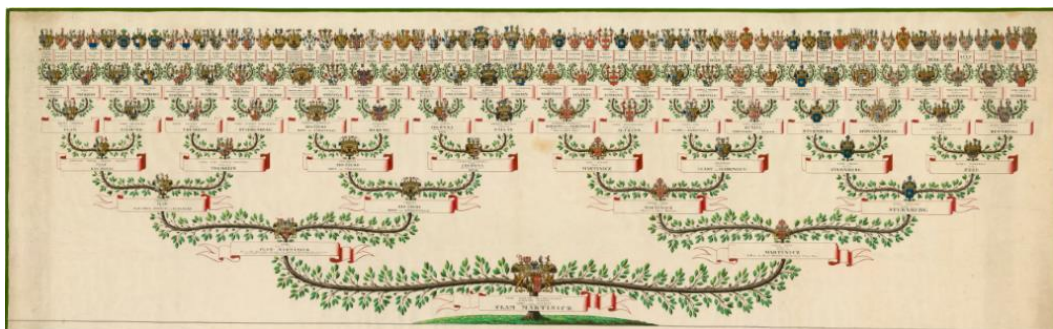
Dalším zjišťovaným parametrem byl typ archiválie. Pro potřeby průzkumu byly stanoveny pouze čtyři základní kategorie archiválií. Na základě zkušeností řešitelů projektu byla stanovena následující typologie:

- mapy a plány,
- technický výkres, náčrt / rodokmen,
- tabulka / graf,
- jiné.

Jak autoři předpokládali, zdaleka nejvyšší počet velkoformátových archiválií z hlediska jejich typologie tvoří **mapy a plány**. Velké formáty byly zastoupeny zejména v samostatných sbírkách map a plánů. Z hlediska obsahu představují rozměrné mapy většinou vyobrazení rozsahu vrchnostenských dominií (typicky mapy šlechtických velkostatků), ojediněle nejsou ani silniční nebo důlní mapy. Často se setkáváme také s výukovými školními mapami.

⁹ Množství velkoformátových archiválií v univerzitních archivech nebude zanedbatelné. Dle odpovědi vlastní velké množství například Archiv ČVUT, chybí však jejich přesná evidence.

V druhé zkoumané skupině archiválií se jedná většinou o dokumentaci staveb, různé **technické výkresy, náčrty** apod. Zároveň byly do této skupiny zařazeny také **rodokmeny**, které rovněž tvoří nezanedbatelnou část v uvedeném vzorku (obr. 6). Více či méně precizně provedené rodokmeny se nejčastěji nacházejí ve fondech šlechtických velkostatků.

Obr. 6 Genealogie – Rodokmen Aloise hraběte z Clam-Martinic (1861) – SOA Praha, Vs Smečno inv. č. 2845.

Oproti předpokladu **tabulky a grafy** jako třetí typologická skupina archiválií zaznamenávají, oproti předpokladům autorů, téměř nulové zastoupení. V poskytnutých údajích se objevila pouze jedna velkoformátová archiválie.

Početnou skupinu pak tvoří „jiné“ – archiválie mimo ostatní skupiny. Zde se objevuje rozmanitá skladba archiválií, které jsou v archivech zastoupeny spíše v minimálním počtu (výjimku tvoří některé specializované archivy). V kategorii „jiné“ se objevovaly například tyto archiválie: text, prapor, reliéfní mapa, nákresy, fotografie, fotografické perspektivy, plakáty, kresby a veduty.

V následující tab. 2 je uvedeno zastoupení jednotlivých archiválií podle stanovené typologie. Do výčtu byly zahrnuty pouze odpovědi respondentů, kteří uvedli přesné počty daného typu archiválií.

Tab. 2 Počty velkoformátových archiválií podle typu

Kategorie dle typologie	Počet ks
Mapy a plány	1 158
Technické výkresy a náčrty / rodokmeny	117
Tabulky a grafy	1
jiné	147

3.5 Zastoupení podle rozměrů

Provedený průzkum prokázal, že nejčastějším rozměrem napříč typologickými kategoriemi velkoformátových archiválií jsou takové archiválie, jejichž alespoň jeden rozměr přesahuje délku 2 m, zároveň však nepřesahuje 3 m. V naprosté většině se jednalo o archiválie z kategorie mapy/plány, u nichž byl také prvotní předpoklad, že budou zastoupeny nejvíce. Poměrně hojně jsou zastoupeny archiválie s rozměry nad 3 m. Objevovaly se především tam, kde byl vykázan větší počet archiválií předchozího typu, což dokládá přítomnost rozsáhlejšího souboru archiválií (např. mapové sbírky), který často obsahuje archiválie různých rozměrů současně. Naopak spíše ojedinělé případy tvoří archiválie s rozměrem přesahujícím 4 m. Archiválie větších (nespecifikovaných) rozměrů jsou v odpovědích zastoupeny počtem 24 kusů. V jednotlivých archivech se jedná o jednotky případů, nejvyšší počet evidovaných archiválií větších rozměrů uvedl Moravský zemský archiv v Brně (7 ks). Opět se nejedná o kompletní souhrn všech velkoformátových archiválií, které se zde nacházejí. Následující tabulka ukazuje množstevní zastoupení velkoformátových archiválií v rámci jednotlivých typologických kategorií, rozříděných podle rozměrů (tab. 3).

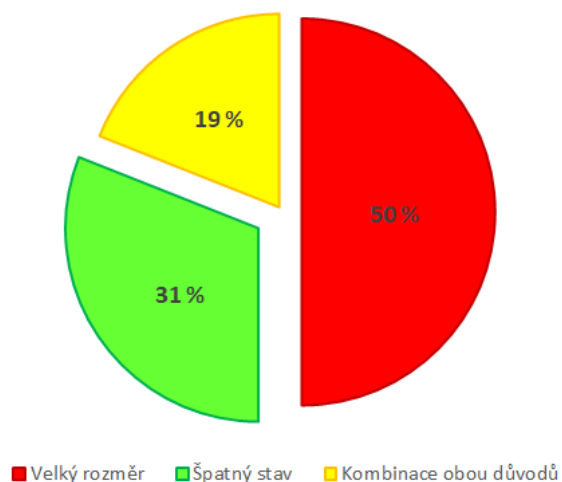
Tab. 3 Počty velkoformátových archiválií podle rozměru a typu.

Druh / Rozměr	Mapy a plány	Technické výkresy, náčrty a rodokmeny	Tabulky a grafy	Jiné
2 m až 3 m	1 038	105	0	147
3 m až 4 m	91	8	0	
4 m až 5 m	10	0	0	
větší než 5 m	19	4	1	

Z uvedených údajů je patrné, že v archivech se nacházejí zejména archiválie typu mapy/plány o rozměrech přesahujících 2 m¹⁰. V této kategorii jsou také počty u jednotlivých rozměrů nejvíce rozložené. V případě technických výkresů nebo rodokmenů jasně převažují rovněž rozměry nad 2 m, jen ojediněle větší. Tabulky a grafy jako zvláštní typy velkoformátových archiválií jsou zastoupeny naprosto minimálně (zaznamenán je pouze jeden případ). Rozmanitá kategorie **jiné** zahrnuje různorodé typy archiválií, většinou však nebyl udán jejich rozměr. Dle uvedeného slovního popisu respondentů se jednalo nejčastěji o fotografické snímky a plakáty. Výraznou měrou se v celkovém počtu kusů v této kategorii projevila sbírka plakátů Národního filmového archivu (91 ks).

3.6 Vyjádření možné skenovatelnosti uchovávaných velkoformátových archiválií a důvody pro neskenovatelnost

Získané údaje o skenovatelnosti vypovídají o možnosti respondentů velkoformátové archiválie naskenovat, tj. disponují kvalitní technikou pro digitalizaci větších formátů. Ze získaných údajů vyplynulo, že pouze 33 % respondentů je schopno svoje archiválie skenovat a část respondentů již disponuje vlastními digitalizáty. Slabá nadpoloviční většina respondentů (52 %) odpověděla, že jejich archiválie nejsou skenovatelné. Důvodem byl zejména příliš velký rozměr archiválií, méně často též jejich špatný fyzický stav. Nezřídka se v odpovědích objevovaly oba důvody současně (obr. 7). Pouze některá pracoviště jsou vybavená velkoformátovými skenery a věnují se digitalizaci i velkoformátových archiválií (např. SOA Třeboň, Archiv hlavního města Prahy, Archiv města Brna, Archiv společnosti Škoda Auto, a.s.). Jiné archivy (např. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru nebo Státní okresní archiv Jihlava) naopak projevíly zájem o spolupráci i s ohledem na možnost digitalizaci svých sbírek v rámci projektu na velkoformátovém skeneru ve VÚGTK (obr. 8).

Obr. 7 Důvody neskenovatelnosti archiválií

¹⁰ Jedná se hlavně o archivy. Získané údaje z muzeí nejsou v tomto dostatečně průkazné z důvodu velmi malé návratnosti vyplněných dotazníků.

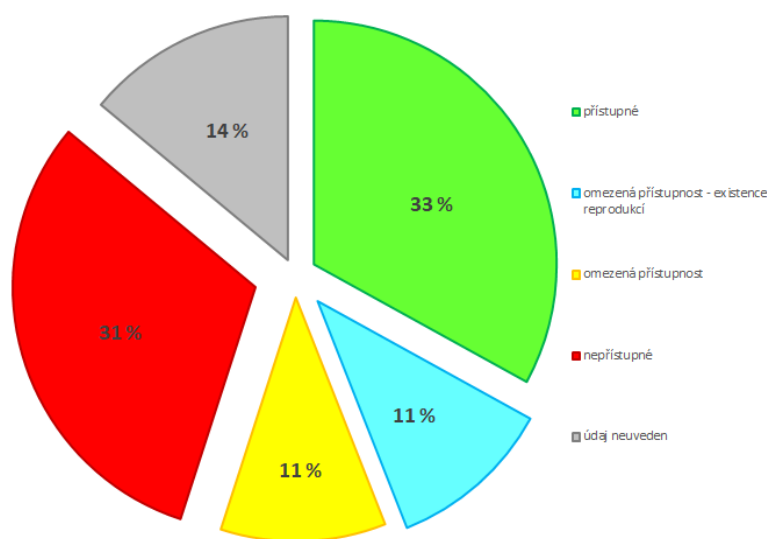

Obr. 8 Skenování rukopisné mapy rozměrů 900 × 3 200 mm na velkoformátovém skeneru VÚGTK (foto autoři článku)

3.7 Možnosti zpřístupnění archiválií

Posledním zjišťovaným údajem byla možnost zpřístupnění velkoformátových archiválií veřejnosti. Odpovědi byly značně různorodé v závislosti na možnostech respondentů. Jako přístupné označilo své archiválie 33 % respondentů, naopak jako zcela nepřístupné je označilo 31 % respondentů. Často se objevovaly smíšené odpovědi – část archiválií přístupná, část nepřístupná. Důvodem pro nepřístupnost bývá opět nezpracovanost archivních souborů, nebo špatný fyzický stav archiválií. Jeden respondent (Archiv národní galerie) uvedl možnost nahlížení přímo v depozitáři. Snahou všech institucí je však předkládat, pokud možno, reprodukce (digitalizáty, kopie), pokud tyto existují. Originál pak označují jako přístupný s omezením. Takovou možnost v dotazníku zvo-

lilo 11 % dotázaných. Stejný počet dotázaných zvolil též možnost „omezená přístupnost“. V takovém případě mají archiválie pravděpodobně zvláštní režim a pouze v odůvodněných případech je možné nahlížet originál. Specifikaci podmínek pro nahlížení již respondenti neuvádějí. Poměrně velké procento (14 %) nechalo rubriku nevyplněnou, tedy ani zde nejsou údaje kompletní (obr. 9). Vzhledem ke stručným odpovědím nelze učinit jednoznačné závěry, kdy, jak a za jakých podmínek instituce tyto archiválie předkládají. Dále není jasné, zda je nepřístupnost ovlivněna opět nepracovaností souboru, špatným fyzickým stavem nebo právě velkým rozměrem (a z toho vyplývající obtížnou manipulací, nedostatkem místa pro předložení).

Obr. 9 Možnosti zpřístupnění velkoformátových archiválií

4. Další postup řešení projektu

Další činnost řešitelů projektu bude zaměřena na práci s jednotlivými kategoriemi velkoformátových archiválií. Vybrané velkoformátové archiválie budou digitalizovány rozdílnými metodami s porovnáním vhodnosti a přesnosti jednotlivých postupů.

Výsledkem bude ověření technologie fotografického a skenovacího zpracování v rámci aplikovaného výzkumu, které bude testováno na cca 300 kusech vybraných velkoformátových archiválií menšího rozměru (cca 2 × 3 m) a na doposud známé největší mapové archiválii (6 × 4 m) nacházející se v SOA v Praze. V rámci projektu budou některé archiválie odborně restaurovány (obr. 10) a budou zpracovány rozdílové analýzy před a po restaurátorském zásahu.

Další cíl je vytvořit postup pro vyhotovení jejich faksimilií a tím je zároveň prezentovat v prostorách, které nejsou zcela v souladu s podmínkami pro vystavení originálu např. v zámeckých areálech apod. Celý proces bude probíhat pod odborným dohledem restaurátorského pracoviště¹¹, které bude provádět nezbytné úkony k ochraně archivních dokumentů a zároveň nastaví podmínky pro jejich uložení, ošetření a prezentování. V neposlední řadě je cílem pomocí aplikovaného výzkumu prokázat vysoké vypovídací hodnoty těchto vědomě opomíjených velkoformátových archiválií a prezentování a zpřístupnění hodnot tohoto kulturního dědictví odborně a laické veřejnosti prostřednictvím putovní, regionálně adaptabilní výstavy a konference.

¹¹ Řešitelé při řešení projektu spolupracují s externí akreditovanou restaurátorskou dílnou Zrestaurovat.cz (<https://www.zrestaurovat.cz/o-nas>).

Obr. 10 Velkoformátová mapa v restaurátorské dílně (foto autoři článku)

Závěr

Ve fondech a sbírkách paměťových institucí (archivy, muzea, knihovny) je uloženo velké množství velkoformátových archiválií. Přibližně čtyři pětiny z nich tvoří mapy a plány, převážně rukopisné. Výsledky provedeného dotazníkového průzkumu dokládají, že nejméně polovina z nich není v současnosti přístupná veřejnosti, a to jak kvůli technickým a prostorovým omezením jednotlivých paměťových institucí nebo z důvodu špatného fyzického stavu samotných archiválií. I přes uvedené limity dotazníkového šetření je průzkum provedený v rámci projektu svým zaměřením a rozsahem jedinečný a jeho výsledky budou sloužit v dalších fázích řešení projektu „Velkoformátové archiválie s omezeným přístupem pro veřejnost jako opomíjené kulturní dědictví“.

Poděkování

Řešitelé projektu děkují všem zúčastněným paměťovým institucím a jejich pracovníkům za spolupráci a zodpovědné vyplnění dotazníkových formulářů.

Studie vznikla na základě podpory při řešení projektu DH23P03OVV045 – „Velkoformátové archiválie s omezeným přístupem pro veřejnost jako opomíjené kulturní dědictví“, který naplňuje program a podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2023–2030 (NAKI III), financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Literatura

- Aplikace pro správu a zpřístupnění kartografických dokumentů* (2024). Univerzita Karlova v Praze. Dostupné na: <<http://web.natur.cuni.cz/gis/temap/index.php/sprava-map>>
- JAILLANTA, L. (2022). How can we make born-digital and digitised archives more accessible? Identifying obstacles and solutions. *Archival Science*, 22, 417-436. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10502-022-09390-7>
- SINN, D., SOARES, N. (2014). Historians' use of digital archival collections: The web, historical scholarship, and archival research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 65, 9, 1794-1809.
- ZEMAN, M., KUSENDOVÁ, D. (2015). Skenovanie starých máp. *Kartografické listy*, 23, 2, 92-96.
- Temap - Technologie pro zpřístupnění mapových sbírek ČR* (2011). Univerzita Karlova v Praze. Dostupné na: <<https://web.natur.cuni.cz/gis/temap/>>

S u m m a r y

Large-format archives as a neglected cultural heritage

The questionnaire survey significantly helped to outline the state of preservation of large-format archival materials in archives and museums and to some extent confirmed the assumptions based on the practice of the researchers (especially the State Regional Archives/SOA in Prague). Thanks to the comments section of the questionnaire form and the willingness of some respondents, this survey provided new and valuable information for the project. It was possible to collect a relatively high number of questionnaires with completed data. However, the questionnaire survey has some limitations that necessarily affected the results of the survey and may have partially biased it. The limitations in this case were mainly due to the time frame that was set aside for sending out the questionnaires and the subsequent collection of responses. The second limitation was the disorganised or unprocessed nature of the archive files and, in this context, the lack of detailed records. The size of the archives (Fig. 1) and their physical condition, which can be described as more or less unsatisfactory, also proved to be a significant limitation. The very poor physical condition did not allow the archives to be handled and thus did not allow them to be examined. Often only a certain part of the archival type under study was captured within one institution. A total of 140 institutions were contacted (Fig. 2), of which 36% responded that no large-format archival materials according to the specified parameters were found in the institution (Fig. 3). The ranking of institutions is thus based only on specific data obtained from the completed questionnaires (Table 1). The data obtained confirmed that the majority of archival materials are located in the network of state archives. However, the highest amount was recorded in the private archives of Škoda Auto, a.s. (Fig. 4). Only a very small fraction is held by museum institutions. The representation of large-format archives in each type of archive is illustrated in Fig. 5. For the purposes of the survey, only four basic categories of large-format archival material were identified, the highest number of which are maps and plans, followed by technical drawings, sketches, or family trees (Fig. 6). Tables and charts have almost zero representation, in contrast to the numerical group "other" (Table 2). Table 3 shows the representation of large-format archival material within each typological category, sorted by size (Table 3), with a predominance of maps and plans with dimensions exceeding 2 m. The scanability data obtained are indicative of respondents' ability to scan large-format archival material. Here, a large majority of respondents (52%) answered that their archival materials were not scannable (Fig. 7). Only some workplaces are equipped with large-format scanners and are engaged in the digitisation of large-format archival materials (SOA Třeboň, Prague City Archives, Brno City Archives, Škoda Auto, a.s. Archives). The Central Archives of Surveying and Cadastre and the State District Archives Jihlava have expressed interest in cooperation with regard to the possible digitisation of their collections within the project (Fig. 8). The possibility of making large-format archival materials available to the public is illustrated in Fig. 9. Further activities of the project researchers will be focused on working with individual categories of large-format archival materials. The selected archival materials will be digitised using different methods, comparing the suitability and accuracy of each method. The result will be the validation of the photographic and scanning technology in the framework of applied research. Another goal will be to create a procedure for making facsimiles of them and thus present them in spaces that do not fully comply with the conditions for displaying the original. The whole process will be carried out under the expert supervision of the restoration department (Fig. 10), which will carry out the necessary actions to protect the archival documents and at the same time set the conditions for their storage, treatment and presentation.

- Fig. 1 Manipulation of the large-format map of the State Regional Archive/SOA Praha (photo by the authors of the article).
- Fig. 2 Addressed subjects in the regions of the Czech Republic (green - responded to the questionnaire, red - did not respond to the questionnaire).
- Fig. 3 Respondents' answers – “ownership of large-format archival materials” (they do not own any large-format archival materials, they indicated the exact number of large-format archival materials, they indicated only partial data, they have large-format archival materials, they are not able to determine the number).
- Fig. 4 Visit to the archive of Škoda auto, a.s. (photo by the authors of the article).
- Fig. 5 Numerical representation of large-format archival materials in individual types of archives (state archives, specialized archives, university archives).
- Fig. 6 Genealogy - Family tree of Alois Count of Clam-Martinič (1861) - SOA Praha, Vs Smečno inv. no. 2845.
- Fig. 7 Reasons for non-scannability of archival material (large size, poor condition, combination of both reasons).
- Fig. 8 Scanning of a manuscript map with dimensions 900 × 3 200 mm on a large-format scanner of the VÚGTK (photo by the authors of the article).
- Fig. 9 Accessibility options for large-format archival materials (accessible, limited accessibility - existence of reproductions, limited accessibility, inaccessible, data not shown).
- Fig. 10 Large-format map in the restoration workshop (photo by the authors of the article).
- Tab. 1 Ranking of the first ten subjects according to the amount of large-format archival materials stored
- Tab. 2 Numbers of large-format archival materials by type
- Tab. 3 Numbers of large-format archival materials by size and type.

Prijaté do redakcie: 30. október 2024

Zaradené do tlače: december 2024